

Lösdriveriets och försvarslöshetens praktiker i 1830-talets Västmanland

Theresa Johnsson, *Vårt fredliga samhälle. 'Lösdriveri' och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet*, 545 s., ill., Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 2016.

VILKA MÖJLIGHETER EXISTERAR för en person vars födelseort inte längre kan erbjuda utkomstmöjligheter? Hur förhåller sig myndigheterna till att okända personer, som enligt dem hör hemma på annan ort, kommer för att söka mat och husrum? Hur behandlas en person som inte kan styrka sin identitet med ett giltigt pass eller kan svara på frågor om när och var hen är född? Dessa frågor skulle kunna ställas i dag i spåret av den globala flyktingkrisen, där allt fler människor tvingas till rörlighet på grund av att levnadsförhållandena har gjorts omöjliga på hemorten. Frågorna hänvisar dock inte i det här fallet till dagens situation, utan till Västmanland på 1830-talet. I sin doktorsavhandling *Vårt fredliga samhälle. 'Lösdriveri' och försvarslöshet i Sverige under 1830-talet* undersöker Theresa Johnsson de praktiker som omgärdade tjänstetvånget, försvarslösheten och lösdriveriet i Västmanlands län under 1830-talet. Genom en gedigen källanalys åskådliggör Johnsson det system varigenom lösdriveri och försvarslöshet reglerades, efterföljdes och konstruerades. Det som målas upp är ett byråkratiskt och godtyckligt system där obesuttna levde under hot att frihetsberövas på grund av att de hade brutit mot den status som det förindustriella samhället tillskrev dem.

Avhandlingen lägger alltså fokus på de regelverk som omgärdade fattigas och jordlösas möjligheter att röra sig geografiskt i 1830-talets Västmanland samt de praktiker som tog vid då en person ertappades med att ha brutit mot dessa regelverk. Som grund stod det så kallade tjänstetvånget, som fr.o.m. 1600-talet reglerades i legostadgorna, vilket innebar att människor som saknade laga försvar var tvungna att ta årstjänst för att inte betecknas som lösdrivare och löpa risk att dömas till arbetsinrättning eller militärtjänst. Laga försvar kunde därtill uppnås på några andra sätt, såsom studier och omvårdnad av spädbarn eller sjuk förälder. Kravet på laga försvar var unikt för Sverige och Finland.

Lösdriveriet reglerades även genom det interna passtvánget som infördes 1812 i Sverige samt av 1788 års förordning om hemortsrätt. Det interna passtvánget innebar att en person som ville resa utanför sin hemort till en plats där hen "inte var allmänt känd" var tvungen att inneha ett pass där innehavarens identitet samt resans syfte och riktning skulle framgå. Med 1788 års förordning om hemortsrätt stipulerades igen att skattskrivnings- och mantalsskrivningsorten skulle stå för fattigunderhållet för en person som hade flyttat från en församling till en annan. Dock kunde sockenstämman frånta inhysheshjonen deras inflyttningsrätt. Lagarna kringsskar alltså kraftigt de obesuttnas möjligheter att röra sig geografiskt.

Huvuddelen av avhandlingens analys handlar om hur lagarna och förordningarna omvandlades till praktik, vilket sällan uppmärksammats i tidigare forskning om lösdriveri och försvarslöshet. Johnsson redogör ingående för vilka människor som häktades för försvarslöshet och lösdriveri, på vilka grunder de häktades, vem som utförde häktandet och vad som hände med dem som häktats. Det är ett komplicerat system som Johnsson försöker åskådliggöra, vilket beror på att det kunde råda stor variation mellan olika socknar och härad samt mellan staden Västerås och den omgivande landsbygden. Johnsson studerar dessutom de förhållanden som gjorde att vissa personer kom i de polisiära maktthavarnas blickfång, d.v.s. tiggeri, inhyshusning av främlingar, avsaknad av giltiga dokument samt yttre tecken på fattigdom, såsom trasiga kläder. På så sätt skapar Johnsson i sin analys inte endast en förståelse för ett juridiskt brotts sociala praktik, utan läsaren får även ta del av fattigvårdens organisering, förhållandet mellan besutten och obesutten samt mellan bofasta och den grupp som i Sverige kallades resande. Johnsson behandlar varje sak ingående och redogör grundligt för allt från vardagen i ett fängelse till utseendet på olika identitetsbevis.

Metodologiskt är avhandlingen uppbyggd kring deskriptiv kvantitativ analys samt narrativ analys av de fall Johnsson har funnit i källmaterialet. Det betyder alltså att ett uppräknande av numerära fakta varvas med en berättande stil, och undersökningen åskådliggörs genom att lyfta fram enskilda personers möten med de instanser som kontrollerade lösdriveriet. Trots att det oftast handlar om ögonblicksbilder, där läsaren endast får ta del av en liten händelse i det historiska skeendet, innebär det att de personer som stod i blickfånget för regleringen av laga försvar och lösdriveri levandegörs. Att de befolkningsdelar som så ofta står komplett stumma i historisk forskning här görs påtagliga och närvarande, är en stor styrka i avhandlingen. Det är också något som Johnsson själv lyfter fram som unikt för sin studie jämfört med andra studier om liknande teman. Materialet berättar i och för sig sällan om de berörda personernas subjektiva upplevelser och känslor, men genom suppliker som inkommit till läns-

styrelsen i Västmanland får man i alla fall en känsla för den utsatthet och villrådighet som människor kunde ha känt då de stod utan laga försvar.

Johnsson kommer till flera viktiga slutsatser rörande lösdriveriets och försvarslöshetens praktik, där jag speciellt vill lyfta fram två. Systemet för hur regleringen följdes upp och hur de personer som anklagades för lösdriveri behandlades var godtyckligt och i mångt och mycket beroende av de enskilda tjänstemännen. Johnsson visar hur personer som var passlösa, saknade laga försvar eller där hemsocken inte kunde fastställas gick väldigt olika öden till mötes, ofta helt beroende på de enskilda tjänstemännens tolkning av lagen och bedömning av situationen. Ett beslut som fattades av en instans kunde dessutom när som helst rivas upp och ändras av en annan. Lagarnas och förordningarnas innehåll var inte heller alltid kända för dem som skulle tillämpa dem; således hände det att en person dömdes till ett straff som hade avskaffats i lagen men utan att parterna kände till det. Andra gånger undgick personer straff, troligtvis för att häktning eller utredning av en persons identitet och hemsocken skulle ha varit för omständligt och kostnadsdrygt. Johnsson tolkar oberäkneligheten som ett led i systemet, d.v.s. att det skapade ett osäkerhetstillstånd där de obesuttna aldrig kunde vara säkra på vilka regler och eventuella påföljder som gällde.

Ett annat fascinerande förhållande som avhandlingen belyser är hur det regelverk som skulle förhindra lösdriveri samtidigt skapade det. Genom tjänstevånget var de obesuttna tvungna att förflytta sig mellan olika orter för att skaffa laga försvar. Samtidigt gjorde det interna passtvånget och församlingarnas motvilja mot att erkänna sockentillhörighet för en person vars födelse- och vistelseorter var oklara, att människor drevs från socken till socken eller län till län. I Johnssons avhandling finns otaliga berättelser om hur personer åker fångskjuts fram och tillbaka på grund av att deras hemförsamling inte går att fastställa eller för att de igen har fångats upp av det polisiära nätet. I ett av Johnssons exempel dör en man då han skjutsas mellan två socknar, men ingendera socknen vill erkänna att mannen har tillhört deras församling och därmed vara tvungen att stå för begravningskostnaderna – så liket åker likt en pingisboll fram och tillbaka mellan församlingarna.

Min främsta invändning mot avhandlingen är dess tekniska utformning, närmare bestämt omfånget och framställningssättet. Avhandlingen består av över 500 tätt skrivna sidor, språket är på vissa ställen tungrott och en del förhållanden är onödigt detaljerat redogjorda för. Trots att jag vidhåller att de exemplifierande berättelserna över personer som anklagats för lösdriveri är en av avhandlingens styrkor, blir det på vissa ställen för mycket av det goda och man tappar som läsare bort sig i den mängd fall som skildras. Delvis är säkert otydligheten i framställningen

ett resultat av att avhandlingen behandlar komplicerade och intrikata förhållanden, vilket i sig kan ses som ett resultat av studien. Risker är dock att poängerna och slutsatserna i avhandlingen inte kommer tillräckligt tydligt fram.

Trots att avhandlingen skulle ha tjänat på en större stringens i framställningen av källmaterialet, är den som tar sig igenom texten både upplyst och tillfredsställd – till detta bidrar även den utmärkta sammanfattningen. Johnssons gedigna genomgång av källorna och de olika sätten att belysa lösdriveriets praktiker ger läsaren en djup inblick i ett system och ett samhälle som vid en första anblick kan verka milsvid från hur situationen ser ut i dag. Det är inte endast 1830-talets Västmanland som belyses i studien, utan den kastar ljus över ett system som var utbrett i flera förindustriella samhällen. Samtidigt kan analogier mellan behandlingen av fattiga och obesuttna i början av 1800-talet och de papperslösa flyktingarna i dagens Europa göras, vilket jag antydde i inledningen. Genom att förstå länsgränser som nationsgränser, det interna passet som de nationella identitetsbevis vi har i dag, samt oviljan att dela ut fattigvård till en person som hör hemma i en annan socken som oviljan att ge bidrag till asylsökande blir den bild av ett 1800-talssamhälle som Johnsson målar upp inte längre lika främmande.

Hanna Lindberg